Előszó

Abszolútum és temporalitás az európai filozófiában hagyományosan ellentétes fogalmak: míg az abszolútum (Isten) létmódja örökkévalóságával írható le, addig az időbeliség (avagy időiség) kizárólagosan a véges, mulandó létezők sajátja. Hegel első nagyobb lélegzetű műve, *A szellem fenomenológiája* ezzel szemben megkísérli, hogy az abszolútumot – és nem csak annak képzetét vagy az abszolútumot mint a hit puszta tárgyát, hanem *magát* az abszolútumot – *ne* időtlenként fogja fel, s ezzel szoros összefüggésben a véges individuumot és annak emlékezetét is „rehabilitálja" az abszolútum szempontja felől. Egyedülálló vállalkozás ez, hiszen, noha az európai filozófia története során sokan megpróbálták leírni az abszolútum *sub specie aeternitatis* szempontját, a személyes emlékezetet mindannyian kiiktatták a képből – akár az egyediség esetlegességének nevében (mint Platón, Arisztotelész vagy Spinoza), akár az abszolútumban való közvetlen részesedés nevében (mint a misztikusok), akár a morális törvény egyetemességének nevében (mint Kant). S jóllehet általában megengedték a közvetítést az egyedi és az abszolútum között, ezt a közvetítést többnyire a világegyetem egésze (a keresztény gondolkodóknál pedig a megváltás műve is mint a világegyetem létezésének beteljesítője) biztosította, anélkül, hogy személyes kapcsolat jöhetett volna létre ember és világa között. *A szellem fenomenológiája* arra is kísérletet tesz, hogy az *univerzális,* egyszersmind *személyes* értelemadás mikéntjére is választ adjon.

Ráadásul a *Fenomenológia* azért is egyedülálló filozófiai alkotás, mert egyrészt dinamikusan építkezik – vagyis az értelmezés különböző szintjei benne nemcsak kiegészítik, de sokszorosan át is értelmezik egymást –, másrészt pedig *önállító, performatív* jellegű: amit leír, ahhoz nem külsőleg, metanyelvként viszonyul, hanem az kifejezetten *benne történik*.

Főként ez a két, nem mindennapi vonás késztetett arra, hogy rákérdezzek: a műben Hegel szerint öntudatára ébredő szellemnek végül is milyen a viszonya saját temporalitásához vagy – ha egyáltalán van ilyen – a temporalitáshoz általában.

Kézenfekvő a kérdés, hogy voltaképpen mit is értünk „szellem" alatt. Hegel nem adja meg pontos definícióját, ennek azonban – mint látni fogjuk – nem az az oka, mintha a fogalomnak ne lenne pontos tartalma, hanem az a nagyon sajátos mód, ahogyan Hegel a fogalmi gondolkodás természetét látja. E sajátos látásmódnak megfelelően a szellem fogalma is többrétegű, így, bár jelentése nem szűkíthető le egyetlen rétegére sem, pontosan megadhatók a mozzanatok, amelyeket tartalmaz. Ha tehát szeretnénk előzetesen megadni a szellem fantomképét, a következőket

kell mondanunk: 1. A szellem – legszegényebb fogalma szerint – *tudat*, vagyis olyan hozzáállás a valósághoz, amely mindig túllép önmagán, méghozzá nem azért, mert valami külső ok kényszerítené erre, hanem saját természetétől fogva. 2. A szellem ugyanakkor önmagához való viszonyulás is – *öntudat* –, de mint ilyen, soha nem elszigetelt, hanem más öntudatok által közvetített. Ennek megfelelően jelenthet *kollektív* tudatot is – nem abban a „misztikus" és „szubsztanciális" értelemben, amelyet Marx kevéssé reflektált követői szoktak előszeretettel Hegelnek tulajdonítani, hanem abban, hogy azt fejezi ki, ahogyan az egyes öntudatok egymáshoz viszonyulnak, illetve közös valóságot alakítanak ki egymással (s ennyiben a szellem, mint Hegel mondja, „*én*, amely *mi*, és *mi*, amely *én*"). 3. Következésképpen a szellem *szabad cselekvés* is: nem leképezően viszonyul a valósághoz, hanem létrehozza saját valóságát – s amikor így fogalmazunk, már mindig is bele kell értenünk, hogy a valóság és a szubjektum szembeállítása Hegel szerint alapos átértelmezésre szorul. 4. Mint abszolút szellem a szellem *maga* az abszolútum, amely/aki azonban Hegelnél nem különül el saját kevésbé komplex szintjeitől, hanem azok beteljesedését képezi.

Mindennek megfelelően *A szellem fenomenológiája* – legalábbis szándéka szerint – a szellem afféle önéletrajza, következetesen végigvitt önismerete, én pedig ezt az önismeretet szerettem volna megfejteni. Így lett ez a könyv a *Fenomenológia* sokszoros olvasata aszerint, hogy a sorozatosan megfejtett (illetőleg megfejtettnek vélt) rétegek milyen további szempontokhoz küldtek tovább.

Először is Hegel néhány alapelvével kellett számot vetnem, majd a mű riasztóan komplex szerkezetével, aminek során kiderült, hogy az általa felvetett jóformán összes kérdés egyetlen pontban sűrűsödik össze. Ennek a kitüntetett pontnak a szempontjából tettem fel azután a szellem önismeretére vonatkozó kérdést, más szóval azt a kérdést, hogy milyen szabályok szerint alakítja a maga identitását, illetve mindannak identitását, amit magával szemben tételez. Az említett kitüntetett pontnak köszönhetően azonban az identitás-probléma a valóságos, szabad cselekvés lehetőségének kérdéséhez vezetett tovább, ami viszont a maga részéről értelmezhetetlennek bizonyult bizonyos, a nyelv természetét érintő vonatkozások tisztázása nélkül. Mindezeknek a köröknek a bejárása kellett ahhoz, hogy a szellem és az idő viszonyára vonatkozó kérdést a mű egésze szempontjából releváns módon tudjam feltenni.

Mindenesetre kétséges, hogy az egész vállalkozás sikerült volna két „mankó" nélkül. Az egyik Pierre-Jean Labarrière monográfiája, a *Structures et mouvement dialectique dans la* Phénoménologie de l'Esprit *de Hegel* (Aubier–Montaigne, Paris, 1968), amely hihetetlen precizitással és kitartással megy utána a *Fenomenológia* szerkezeti útvesztőinek, s amely nélkül nem hiszem, hogy valaha eligazodtam volna. A másik Andreas Luckner műve, a *Genealogie der Zeit. Zu Herkunft und Umfang eines Rätsels. Dargestellt an Hegels* Phänomenologie des Geistes (Akademie Verlag, Berlin, 1994), amely nélkül feltehetőleg a *Fenomenológiá*ban megjelenő nagyon konkrét, ám teljességgel rejtetten működő, egymást kiegészítő és egymásra épülő időértelmezések szerveződése maradt volna számomra örök rejtély. Luckner fenomenológiai fogal-

misága és látásmódja volt az az alap, amelyre építve és amelyet továbbgondolva kidolgozhattam a magam meglátásait. Ezek ugyan feltehetőleg nem túl eredetiek, de talán közelebb vihetik az olvasót ahhoz, amit Hegel szükségesnek látott elmondani a világunknak való értelemadás természetéről.